

ISSN 1682-3540

У КРАЇНСЬКА М О В А

2(50) 2014

**До 200-річчя
від дня
народження
Тараса
Шевченка**

Світлана Єрмоленко
Філософія мови Тараса Шевченка **3**

Дослідження

Ніна Клименко
Фразеологізми — визначники часу: паралелі
та відмінності в українській і новогрецькій мовах **19** ✓

Марія Брус
Фемінітиви-грецизми в історії української мови **35**

Іван Матвіяс
Регіональні риси в мові творів Павла Грабовського **46**

Жанна Марфіна
Етнолінгвокультурний зміст українських паремій
з компонентом 'спорідненість' **51**

Марія Ріней
Редакторська правка науково-технічного тексту **61**

Наталія Лозова
Особливості морфологічного термінотворення назв
суб'єктів культурної діяльності в когнітосфері українського
законодавства **68**

Інна Шматко
Полісемія в українській бджільницькій термінології **75**

Людмила Коваль
Міжрівневі співвідношення предикативних форм на *-но*, *-то*
у функції головного компонента безособового речення **83**

Михайло Гінзбург
Про гендерні особливості займенникових іменників
кожний, усякий, жодний **94**

Ювілеї

Костянтин Голобородько, Олена Олексенко
У невпинному русі (до 90-річчя від дня народження
С.І. Дорошенка) **107**

**Наукова
хроніка**

Галина Кобирилка, Ніна Яценко
Пленум Наукової ради "Українська мова" «Українська діалектна
лексикографія на тлі лексикологічних та лінгвогеографічних сту-
дій» (29 листопада 2013 року, Київ) **112**

УДК 811.161.2:81'373.613

Марія Брус
м. Івано-Франківськ

ФЕМІНІТИВИ-ГРЕЦИЗМИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена вивченню історії фемінітивів грецького походження на українському ґрунті. У ній розглянуто мовні й позамовні фактори проникнення грецизмів до лексики української мови в різні історичні періоди. Звернуто особливу увагу на частку фемінітивів-грецизмів серед фемінітивів кожної історичної доби. Проаналізовано особливості фемінітивів грецького походження з урахуванням усіх історичних періодів (давньоукраїнського, староукраїнського, нового українського та сучасного українського).

Ключові слова: фемінітиви-грецизми, історія української мови.

Фемінітивна підсистема української мови як сукупність іменників зі значенням особи жіночої статі, що перебувають у постійних закономірних відношеннях і зв'язках між собою [3: 18], безперервно розвивається. Еволюцію такої лексичної підсистеми забезпечують процеси вдосконалення, збагачення й оновлення її структурного складу. Кількісний склад цієї підсистеми містить понад п'ять тисяч слів [6: 67] і представлений похідними й непохідними словами, де похідні переважають над непохідними і поділяються на питомі й іншомовні [3: 18]. Фемінітиви української мови загалом чи як власне українські найменування вже проаналізовано в синхронному й діяхронному аспектах [2; 5; 6], проте запозичені загальні назви жінок ще не ставали самостійним об'єктом досліджень, тим більше не розглянуто й не потрактовано окремо поняття *запозичені фемінітиви*, що є сьогодні необмеженим полем для лінгвістичних студій.

Особливу групу запозичень у фемінітивній підсистемі української мови становлять грецизми. Історія цієї

© М.П. БРУС, 2014

групи іншомовних лексичних одиниць є тривалою і протяжною на українському ґрунті — від спільнослов'янської епохи дотепер. Вхідження її до української мови зумовлювали мовні й позамовні фактори, воно було неоднаковим у різні історичні періоди через різні політичні, культурні, релігійні й інші відносини з еллінським світом. Отож впливання фемінітивів-грецизмів до українського лексикону великою мірою залежало від екстралінгвальних чинників. Перші грецизми були відомі слов'янам, і зокрема українцям, унаслідок запозичення грецької мови, пізнання грецької культури, поширення християнської віри, тобто під час еллінського впливу ще до виникнення писемності в східних слов'ян, становлення державного життя й офіційного хрещення Русі, але християнський лексикон слов'ян формувався не тільки під грецьким впливом, а й латинським [11: 43-46; 15: 410-412]. А перші загальні назви жінок грецького походження стали відомі східним слов'янам лише з X ст., із часу поширення старослов'янської як першої літературно-писемної мови у слов'ян, що стала активним і могутнім провідником грецьких слів до лексикону слов'янських мов. Отже, перші грецизми проникали на український ґрунт безпосередньо з грецької мови або опосередковано під впливом старослов'янської мови.

Процеси запозичення, адаптування, використання грецизмів упродовж усієї історії розвитку української мови були неоднаковими, тому поняттям *фемінітиви-грецизми* охоплено різні за процесом виникнення і формування підгрупи слів: переклади грецьких загальних назв жінок, або кальки з грецької мови (*богородиця, сивіла, амазонка*), грецизми, утворені під старослов'янським впливом (*богоотроковиця, богородицелница*), грецизми, сформовані через посередництво інших мов, фемінітиви з грецькими мовними елементами (коренями, основами, префіксами, суфіксами) (*акробатка, аристократка, бандуристка, гімнастка, ідіотка, корифейка, епіграфістка*). А за часом запозичення фемінітиви-грецизми так само поділено на чотири групи: запозичення XI–XV ст., запозичення XVI–XVII ст., запозичення XVIII–XIX ст. і запозичення XX–XXI ст. Перші дві групи сформувалися ще в києворуську добу і використовувалися в давньоукраїнській і староукраїнській мовах, а до сьогодні збереглися в пасивному лексиконі як застарілі або як вузькоспеціалізовані слова (*Богоматір, мироносиця, приснодіва, великомучениця*). Наступні дві підгрупи — це в основному запозичення нової і сучасної доби, що невеликою мірою дотепер поповнюють нові слова. Кожного історичного періоду до лексикону української мови вливалася неоднакова кількість фемінітивів-грецизмів, проте основна їхня маса увійшла до українського словника в староукраїнський і новий український період. А з виділених підгруп фемінітивів-грецизмів найменше українській мові було відомо за всю історію її розвитку безпосередніх грецьких запозичень, або кальок. Більшою мірою запозичено і сформовано фемінітивів-грецизмів під впливом старослов'янської та

інших мов. А н
кли на власне у
ментів, за яким
фемінітивів-гр

Для україн
творення фемі
рослов'янськ
відобразати й
ґрунт грецьки
до християніз
контактів з ві
важно через п
семну староб
ської мови в
дження. Оск
релігійний ха
були в основ
жіночої статі
кою з грецьк
що сприйма
походження
слов'янській
складені наз
гоотроковиц
що відобраз
процес скла
кої мови та
[1: 137]. Ото
старослов'я
заснали біль
Але незваж
старослов'я
бо відобраз
ного вигляд
застарілого

Церков
їнської мов
іменники н
мовними о
передні сло
перед скла
утробища
иночадьниц
1145; II: 28
кої мовної

інших мов. А найбільшу кількість становлять ті фемінітиви, що виникли на власне українському ґрунті за допомогою грецьких мовних елементів, за якими відповідні назви жінок так само можна зарахувати до фемінітивів-грецизмів.

Для української мови XI–XV століть характерним було активне творення фемінітивів під впливом старослов'янської мови або зі старослов'янськими мовними особливостями. А такі фемінітиви могли відображати й певні грецькі мовні риси, проникнення на український ґрунт грецьких мовних елементів. Від найдавніших дописемних часів до християнізації східнослов'янських земель українці не мали прямих контактів з візантійською культурою, всі грецькі впливи йшли переважно через південнослов'янські народи і, зокрема, через першу писемну староболгарську мову [11: 51], тому й у лексиці давньоукраїнської мови відобразилося досить мало фемінітивів грецького походження. Оскільки грецькі запозичення мали переважно церковно-релігійний характер, то й перші фемінітиви грецького походження — це були в основному назви Божої Матері та поодинокі назви інших осіб жіночої статі. Наприклад, першим грецьким запозиченням, або калькою з грецької мови можна вважати слово *Богородиця* [1: 137; 29 I: 183], що сприймається сьогодні як складне слово церковнослов'янського походження [23 II: 146]. За аналогією до слова *Богородиця* в старослов'янській мові чи під старослов'янським впливом виникли інші складені назви Божої Матері з першою частиною *бого-* (*Богомати, Богоотроковица, Богородителка, Богородителница*) [23 II: 141, 145, 146], що відобразили характерний для грецької і церковнослов'янської мов процес складання основ. Деякі слова кваліфікували як кальки з грецької мови так само, як і слово *Богородиця*, наприклад, *Богоотроковица* [1: 137]. Отож визначити походження вказаних фемінітивів (грецьке чи старослов'янське) важко через те, що найдавніші грецькі запозичення зазнали більших фонетичних і морфологічних змін, ніж новіші [19: 78]. Але незважаючи на первинне джерело виникнення (грецьке чи старослов'янське), вони збереглися дотепер як церковнослов'янізми, бо відобразили книжні церковнослов'янські риси, набрали відповідного вигляду на українському ґрунті і належать сьогодні до пасивного застарілого лексикону.

Церковнослов'янізми становили основну частину фемінікону української мови XI–XV століть, охоплюючи переважно складні слова й іменники на *-ниц-а, -иц-а* [5]. А за процесом творення чи за різними мовними ознаками вони так само могли сягати грецької мови, як і попередні слова. Зокрема, до грецького джерела можуть відсилати насамперед складні слова на зразок *благовѣстьница, боголюбца, вѣлхвоутробьница, чародѣйница* [20 I: 174, 259; II: 164; III: 367], *единемужица, иночадьница, лиходѣльница, пустынелюбца, чрѣвовѣльшьвница* [26 I: 811, 1145; II: 28, 1733; III: 1560]. Учені зазначали, що завдяки впливу грецької мовної стихії на мову перекладачів лексичний фонд киеворуського

періоду збагатився насамперед складеними словами, у яких складники мали різне частиномовне вираження і відповідали навіть грецьким оригіналам [11: 235–236, 240–243]. А в їхніх працях за виділеними складними словами, за зіставленням із ними можна вбачати грецькі мовні риси і в багатьох складених фемінітивах (*благопутъница, любовѣница, мироносица*). Та можна віднайти серед аналізованих грецизмів навіть поодинокі складені фемінітиви як грецькі кальки, наприклад: *мужєлюбѣца* [11: 241]. Значно більше в києворуський період засвідчено суфіксальних церковнослов'янізмів на *-ниц-а, -иц-а*, що так само можна б уважати словами грецького походження, зокрема *блудъница, губительница, жьрица, зелеиница, кърчьмьница, милостьница, мученица* [20 I: 237; II: 402; III: 273, 367; IV: 374, 532; V: 46–47], *въздържалъница, въльшьбьница, държалъница, дѣлательница, играньница, именѣница, отроковица, плѣньница, податъница, помощьница, родительница, роскошьница* [26 I: 355, 774, 785, 1020, 1093; II: 763, 977, 1031, 1166; III: 132, 166]. Але до грецизмів з упевненістю можна зараховувати суфіксальні фемінітиви (основами, префіксами, суфіксами) і з покликанням на відомі сьогодні праці про грецькі запозичення. Наприклад, до грецьких запозичень києворуського періоду мовознавці зараховують окремі маскулінативи *астрологъ, риторъ, философъ, мнихъ, калугерь, игумень, предатель, благодѣтель*, префікси *без-, со- (съ-), на-, об-, по-, под-, при-, про-, пре-, у-* (в абстрактних іменниках) [11: 51–105, 237–240], що простежуються і в структурі деяких фемінітивів, напр.: *благодѣтельница, наузьница* [20, I: 184; V: 207], *игуменья, обрученица, съвьръстъница, съпружьница* [26 I: 1022; II: 549; III: 670, 807]. Отож українській мові XI–XV були відомі поодинокі фемінітиви, перекладені з грецької мови (*Богородица, богоотроковица, мужєлюбѣца*), і дещо більше сформованих за аналогією до грецьких кальок та внаслідок старослов'янського впливу для надання тогочасній писемній мові високого книжного характеру (*дѣлальница, заступница, кърмительница, пущеница, ремствъница, служъница*) і для відображення тогочасного церковно-релігійного життя (*Богомати, приснодѣва, проповѣдьница, пророчица, проскурница, черница, черноризица*).

В українській мові XVI–XVII ст. активізувалося й посилювалося творення фемінітивів за допомогою грецьких мовних елементів. До неї увійшли майже всі фемінітиви грецького походження з попередніх часів та новоутворені за аналогією до грецьких кальок, активно вжиті в староукраїнських пам'ятках і які могли ставати взірцями для творення нових слів (*владичица, мученица, волшебница*). Зокрема, за аналогією до грецьких чи церковнослов'янських складних слів на староукраїнському ґрунті постали й інші складні фемінітиви, наприклад: *близятородица, вѣнцєпродавница, раболубителница, самохвалница, стихотворица, селостроителница* [13: 207, 379, 252, 296, 319, 413]. Порівняно з попередніми століттями значно збільшилася кількість суфіксальних фемінітивів, мотивованих грецькими маскулінативами або словами

з грецькими мовними елементами з префіксами *без-, со-, у-*, утворені від аналогів, наприклад: *безстудница* [3: 68, 174, 99], *подложница, увѣщательница, укротительница* [13: 134, 189, 190], *здателница, изловителница, обавателница, поносителница, пражателница, творителница* [324, 416, 412, 227, 190, 347]. Тільки умовно можна наявністю в їхній будові калік томість фемінітиви, мотивовані упевненістю вважати грецькими. Вони виступали й далі перш за все, наприклад: *дѣлчиха, евангелиста* [63], *мнишка, монаха, инокиня, попадиѣ, протопопица, скитница*. Попри те, що в XVI–XVII ст. вчальні заклади поширилися, наукові, технічні, мовні фемінітиви, мотивованих калік цілому досліджуваних фемінітивів можна окреслити як словотвірне походження (*игуменя, епископница*), основоскладання і суфіксальне зарахувати до грецизмів (*двоєсловница, любителница, стикателница, спосѣшница*).

Українська мова XVI–XVII ст. та вживанні фемінітивів в українській мові цього періоду майже всі мотивовані каліками, наприклад: *еремитица* [468; II: 225, 444; III: 88], *слова й інші, що могли в староукраїнській мові вживатися, наприклад: боговгодница, богомілка, евангелиста, творница, обладательница* [427; III: 404]. Разом з тим, мотивованих калік фемінітивів, мотивованих каліками [280], *келейница* [18: 38], *псалтирница*. В українській мові XVI–XVII ст.

з грецькими мовними елементами. Насамперед привертають увагу фемінітиви з префіксами *без-*, *воз-*, *из-*, *ис-*, *на-*, *под-*, *пре-*(*пред-*), *при-*, *со-*, *у-*, утворені від аналогічних похідних афіксальних маскулінативів, наприклад: *безстудница* [30: 79], *возбудительница*, *изгнательница*, *истребительница* [13: 134, 189, 156], *навадница*, *нарекальница*, *насиловница* [14: 68, 174, 99], *подложница*, *предстательница*, *пристѣдельница*, *сопросительница*, *увѣщательница*, *укротительница* [13: 304, 86, 71, 132, 311, 170]. Продуктивними стали фемінітиви, мотивовані маскулінативами на *-тель*, наприклад: *здательница*, *извѣстительница*, *исправительница*, *ласкательница*, *ловительница*, *обавательница*, *отмстительница*, *побѣдительница*, *повелительница*, *поносительница*, *правительница*, *пустошительница*, *смотрительница*, *стяжательница*, *творительница*, *хранительница* [13: 197, 180, 177, 300, 409, 324, 416, 412, 227, 190, 347, 321, 376, 322, 146, 370]. Аналізовані фемінітиви можна тільки умовно зарахувати до слів грецького походження за наявністю в їхній будові кількох основ чи певних мовних елементів, натомість фемінітиви, мотивовані грецькими маскулінативами, можна з упевненістю вважати грецизмами. У ролі твірної бази для таких фемінітивів виступали й далі переважно слова церковно-релігійного характеру, наприклад: *дѣвчича*, *египтянка*, *католичка* [23 VIII: 244; IX: 57; XIV: 63], *мнишка*, *монаха*, *инокиня* (ЛБ, 48), *еретичка*, *игуменія*, *паламарка*, *попадиця*, *протопопиха*, *скимница*, *хрестѣянка*, *черница* [9]. І навіть виявлено одну грецьку кальку зі значенням особи жіночої статі — *сивіла*. Попри те, що в XVI–XVII ст. із запровадженням грецької мови в навчальні заклади поширилися нові грецькі запозичення (суспільно-політичні, наукові, технічні, культурні, мистецькі, спортивні й інші), фемінітивів, мотивованих такими основами, в той час не зафіксовано. І в цілому досліджувані фемінітиви староукраїнської доби XVI–XVII ст. можна окреслити як слова, мотивовані маскулінативами грецького походження (*игуменя*, *єпископья*, *грекия*), та слова, сформовані шляхом основоскладання і суфіксації за допомогою мовних елементів, які можна зарахувати до грецизмів (*балвохвалца*, *великомученица*, *всегдадѣва*, *двоєсловница*, *любительница*, *навѣтница*, *наслідовница*, *питательница*, *потикательница*, *споспѣшница*).

Українська мова XVIII–XIX ст. не мала особливих змін у творенні та вживанні фемінітивів грецького походження. До неї увійшли з минулого періоду майже всі назви жінок, мотивовані грецькими маскулінативами, наприклад: *еретичка*, *католичка*, *монахиня*, *паламарівна* [21 I: 468; II: 225, 444; III: 88], *игуменія*, *мнишка*, *монархиня* [9]; деякі складні слова й інші, що могли відобразити грецькі мовні ознаки, наприклад: *богословница*, *богомилка*, *великогрішница*, *владичиця*, *душогубница*, *миротворница*, *обладательница*, *преподобница* [21 I: 79, 80, 131, 244, 461; II: 427; III: 404]. Разом з тим, у цей період простежено появу й нових фемінітивів, мотивованих грецькими словами, наприклад: *героїня* [21: I, 280], *келейница* [18: 38], *парахвіянка* [21, III: 96], *титарівна* [21, IV: 263]. В українській мові XVIII–XIX ст. спостережено й таке явище, як

творення синонімічних рядів фемінітивів із грецькими основами або активізація словотвірної спроможності грецьких твірних основ у творенні фемінітивів, наприклад: *дяківна, дяконенківна, дяконенчиха, дякониха, дяконівна, дяченківна, дячиха* [21 I: 462–463], *попадиця, попадька, попада, попівна* [21 III: 320, 328], *протопопина, протопопиха* [9], *протопопівна, протопопа* [21 III: 486]. Грецькою калькою можна вважати запозичення *німфа* [21 II: 567]. Порівняно зі староукраїнським періодом, в українській мові XVIII–XIX ст. не збільшилася кількість фемінітивів грецького походження, хоч на той час функціонувало вже багато слів грецького походження, особливо термінів науки, культури, мистецтва, провідниками яких до українського лексикону були переважно різні європейські мови (польська, французька, німецька й інші) а також російська. З одного боку, того часу могли поширюватися тільки назви самих наук, наукових понять і рідко або й зовсім не вживалися назви осіб. А з другого боку, цілком імовірним видається існування за наявності грецьких твірних основ і відповідних назв осіб за різними діями, процесами, функціями, професіями, які могли бути не кодифіковані, не усталені і не введені до лексикографічних джерел. Тому новий український період XVIII–XIX ст. слід оцінювати загалом як малопродуктивний у творенні аналізованих фемінітивів. Склад фемінітивів грецького походження цього часу визначали слова з грецькими основами, успадковані від староукраїнської мови (*єретичка, паламарка*), синонімічні ряди вказаних найменувань (*черниця, черничка*), а також поодинокі новотвори з грецькими мовними елементами (*героїня, параксвіяночка, титариха*).

У сучасній українській мові адаптовано основну частину грецизмів, запозичених у попередні історичні періоди, що й зумовило творення значно більшої кількості фемінітивів, ніж у минулому. З давньоукраїнської до сучасної української мови увійшли лише поодинокі слова, що належать в основному до церковно-релігійної сфери (*богородиця, боговідступниця, богомолка, владичиця, ігуменя, мирносиця, монахиня, мучениця, пророчиця, схимниця, черниця*), бо інші церковнослов'янізми вийшли з ужитку із занепадом церковнослов'янської мови в кінці XVII ст. (*богоотроковиця, богородителиця*). Зі староукраїнської сучасна українська мова успадкувала тогочасні грецькі запозичення зі сфери науки, культури, мистецтва, суспільного, політичного, релігійного життя, які того часу не дали великої кількості похідних і зокрема фемінітивів (*грекиня, християнка, католичка*). Грецькі запозичення нової української літературної мови також не стали продуктивною словотвірною базою для назв осіб і зокрема жінок (*героїня, келійниця, параксвіяночка, титариха*). І, ймовірно, лише міцне закріплення й вкорінення грецизмів на українському ґрунті в староукраїнський, новий український періоди та входження їх до лексикону сучасної української мови дало можливість їм розвинути свою продуктивність і стати словотвірною базою для нових слів. На це звертають увагу і сучасні мовознавці,

зазначаючи, що укр саме сьогодні їх ст морфеми для прол періоди малопрод зичень, натомість кількість маскулін яву відповідних ф важно, від назв чо твірною базою д кількісного і якіс

Процеси запос ної української м вані фемінітиви, позичення з гре основну кількості Вони походять в назви чоловіків м тини авто-, агро- диз-, епі-, мета- -ман, -мер, -навт -ит. За наявнос можливе існуван відомі маскуліна сикографічні й і структурою маск твірних типів ма тинами і префіко потенціалом, то на творення від ви з такими пре існування і пара мобілістка, агро крат — антиде 224, 493], анаба епіграфіст — епі 484]. Оскільки с тивів від маскул ків не можуть п механік, хімік [7 ханік, біохімік [тивів від слів бi женерка, біокор 29, 287]. Отож с тивів впливають тивні грецькі ко

зазначаючи, що українській мові здавна відомо чимало грецизмів, але саме сьогодні їх стали активно використовувати як твірні основи або морфеми для продукування нових слів [27: 273]. У попередні історичні періоди малопродуктивним було творення назв осіб від грецьких запозичень, натомість у сучасній українській мові численно збільшилася кількість маскулінативів грецького походження, які й спричинили появу відповідних фемінитивів, оскільки назви жінок утворюються, переважно, від назв чоловіків. Отож маскулінативи стали основною словотвірною базою для фемінитивів і визначальним показником їхнього кількісного і якісного складу в сучасній українській мові.

Процеси запозичення і формування фемінитивів-грецизмів сучасної української мови дали можливість класифікувати їх на опосередковані фемінитиви, мотивовані грецькими основами, і безпосередні запозичення з грецької мови. Опосередковані фемінитиви становлять основну кількість фемінитивів-грецизмів у сучасній українській мові. Вони походять від маскулінативів грецького походження. При цьому назви чоловіків мають виразні грецькі особливості — препозитивні частини *авто-*, *агро-*, *ана-*, *арфі-*, *архі-*, *біо-*, *бібліо-*, *гіпер-*, *гіпо-*, *діа-*, *дез-*, *диз-*, *епі-*, *мета-*, *пан-*, *пері-*, постпозитивні компоненти *-граф*, *-лог*, *-ман*, *-мер*, *-навт*, *-трон*, *-філ*, *-фоб*, префікси *а-*, *ан-*, *ев-*, суфікси *-ит*, *-ит*. За наявності маскулінативів із такими мовними особливостями можливе існування й відповідних фемінитивів. Проте не всі утворені й відомі маскулінативи мають сьогодні жіночі відповідники. Сучасні лексикографічні й інші писемні джерела фіксують фемінитиви від різних за структурою маскулінативів, але неоднаковою мірою від різних словотвірних типів маскулінативів. Назви чоловіків з препозитивними частинами і префіксами не відзначаються якимсь особливим словотвірним потенціалом, тобто в них перші частини невеликою мірою впливають на творення відповідних фемінитивів. Якщо вже виникли маскулінативи з такими препозиційними компонентами й префіксами, то можливе існування і паралельних фемінитивів, наприклад: *автомобіліст* — *автомобілістка*, *агроном* — *агрономка*, *антагоніст* — *антагоністка*, *антидемократ* — *антидемократка*, *бібліоман* — *бібліоманка* [24 I: 104, 124, 220, 224, 493], *анабаптист* — *анабаптистка*, *антагоніст* — *антагоністка*, *епіграфіст* — *епіграфістка*, *епілептик* — *епілептичка* [25 I: 41, 48; II: 482, 484]. Оскільки сьогодні немає закономірного процесу творення фемінитивів від маскулінативів без указаних частин, то й з ними назви чоловіків не можуть продукувати назви жінок, напр.: *бібліограф*, *кібернетик*, *біомеханік*, *хімік* [7: 50, 427, 523, 1344] і *біобібліограф*, *біокібернетик*, *біомеханік*, *біохімік* [24 I: 521, 524, 526, 531]. Але можливе творення фемінитивів від слів *біоінженер*, *біокоректор* [24 I: 521, 524, 525], напр.: *біоінженерка*, *біокоректорка*, як існують слова *інженерка*, *коректорка* [25 IV: 29, 287]. Отож більшою мірою на словотвірну спроможність маскулінативів впливають постпозитивні частини й суфікси. Деякі постпозитивні грецькі компоненти (*-ман*, *-навт*, *-трон*, *-філ*, *-фоб*) передбачають

регулярне творення назв жінок від назв чоловіків, але таких фемінітивів сьогодні зафіксовано мало, напр.: *космонавтка, меломанка, мілантропка, українофілка, філантропка* [25 IV: 306, 670, 730; X: 423, 591]. А окремі постпозитивні частини (*-граф, -лог*) обмежують словотвірні можливості маскулінативів, не сприяють активному фемінотворенню і відображені тільки в поодиноких сучасних розмовних словах, напр.: *біологиня, філологиня* [10:285, 327]. Грецькі суфікси *-ит, -ит* мають заатструктури сьогодні поодинокі, напр.: *содомітка* [7: 1158]. Значно продуктивніші фемінітиви, утворені від маскулінативів з іншими за походженням суфіксами. Зокрема, регулярними утвореннями є фемінітиви від маскулінативів на *-іст, -ист, -ат, -ар, -ик-, -ік*, напр.: *акробатка, анархістка, аристократка, бандуристка, демократка, ентузіастка, євангелістка, математичка, меланхолічка, монархістка* [25 I: 28, 43, 59, 100; II: 239, 481, 494; IV: 644, 669, 794]. Отже, творення й використання фемінітивів-грецизмів на сучасному етапі залежить від структурних особливостей і словотвірних можливостей відповідної твірної бази – маскулінативів грецького походження. А поява таких маскулінативів на українському ґрунті могла бути зумовлена творенням таких похідних від грецьких слів або запозиченням їх з грецької мови через різні європейські мови.

Сучасній українській мові відомо ще декілька фемінітивів, що безпосередньо перейшли з грецької мови в українську. До них належать найменування *амазонка, гетера, ехидна, мегера, медея, нерейда, німфа, сивіла, феміда*, напр.: *амазонка* «1) у давньогрецькій міфології – представниця войовничого племені жінок-войовниць, що жили на узбережжі Чорного моря, у Скіфії та Лівії; 2) *перен., заст.* вершниця» [28: 45] – О, панна Обринська – дуже спритна амазонка, – кликнув до мене пан К. з гурту [25 I: 37]; *гетера* «у Стародавній Греції – жінка, яка вела вільний спосіб життя поза рамками офіційного сімейно-побутового укладу рабовласницького суспільства; приваблювала чоловіків своїми артистичним хистом та освітою; 2) *перен.* повія» [28: 167] – Радіє мати: В Алкїда син її росте, Росте; лицяються гетери І перед образом Венери Лампаду світять [25 II: 57]; *Ехидна* «1) у давньогрецькій міфології – демон, жахлива напівжінка-напівзмія, дочка Тартара (бога безодні) і Геї – [Ніна:] І подумати, що такій ехидні він надсилає свій перший привіт! [25 II: 499]; *Мегера* «1) одна з трьох ериній, богинь помсти у давньогрецькій міфології, яку зображували у вигляді гидкої старої жінки зі зміями замість волосся; 2) *перен., з малої літери* зла, сварлива жінка» [28: 442] – А цю твою стару мегеру, оцю Сусанну Петрівну треба було б добре провчити, щоб не вела провокаційних розмов [25, VIII: 661]; *Медея* «1) чаклунка, жінка аргонавта Ясона в давньогрецькій міфології. Медея люто помстилася Ясонові за його зраду, знищивши свою суперницю; 2) *перен., з малої літери* ревнива, мстива жінка» [28: 442]; *нерейда* «у давньогрецькій міфології – морська німфа» [28: 482]; *німфа* «у грець-

кій міфології – бо-
та явища природи
ін.» [28: 482]; «вр-
ки він узяв собі
пророочиця у Ста-
богів» [28: 621]; Ф
суддя, яку зображ-
з терезами в одні

Фемінітиви,
кування, є в осно-
ва вживані сього-
трянських часів
характеру, а тако-
ня якихось обра-
ка; *медея* – ревн-
жінка; *амазонка*

Отже, фемін-
готривалою істо-
(від спільнослов-
ми» охоплює п-
мови (*богороди*
впливом або чер-
тиви з грецьки-
Українській мо-
редніх грецьких
фемінітивів, що
ких мовних еле-
поодинокі фем-
желюбица), і де-
льок та внаслід-
проскурница, ч-
XVII ст. – це сл-
(*ігуменя, єписко*
дання і суфікс-
хвалца, великом
грецизмів ново-
з грецькими ос-
ламарка), сино-
нокі новотвори-
риха). У сучасн-
опосередкован-
позичення з гр-
ліоманка, анта
грецьких каль-
дея, нерейда, ні-

кій міфології — божество у вигляді жінки, що втілює різноманітні сили та явища природи: лісові (дріада), річкові (наяда), морські (нерейда) та ін.» [28: 482]; «вродлива жінка»: [Прокуратор:] Вона зграбненька. І звідки він узяв собі цю німфу? [25 IX: 425]; *Сивіла* «легендарна жінка-пророчиця у Стародавній Греції, що начебто повідомляла людям волю богів» [28: 621]; *Феміда* «1) у давньогрецькій міфології — богиня правосуддя, яку зображували з пов'язкою на очах (символ неупередженості), з терезами в одній руці та з мечем — у другій» [28: 706].

Фемінітиви, запозичені безпосередньо з грецької мови шляхом калькування, є в основному міфологічними найменуваннями жінок. Такі слова вживані сьогодні в художньому стилі для відображення давніх дохристиянських часів або для надання сучасним реаліям фантастичного характеру, а також у публіцистичному та розмовному стилях для передання якихось образних ситуацій, подій, напр.: *мегера* — зла, сварлива жінка; *медея* — ревнива, мстива жінка; *ехидна* — лиха, хитра, лукава, в'їдлива жінка; *амазонка* — дуже спритна жінка; *німфа* — вродлива жінка.

Отже, фемінітиви грецького походження — це запозичення із довготривалою історією виникнення і функціонування в українській мові (від спільнослов'янської епохи дотепер). Поняття «фемінітиви-грецизми» охоплює переклади грецьких назв жінок, або кальки з грецької мови (*богородиця*, *сивіла*), грецизми, утворені під старослов'янським впливом або через посередництво інших мов (*богоотроковиця*), фемінітиви з грецькими мовними елементами (*аристократка*, *корифейка*). Українській мові найменше відомо за всю історію її розвитку безпосередніх грецьких запозичень, або кальок з грецької мови, а найбільше — фемінітивів, що виникли на українському ґрунті за допомогою грецьких мовних елементів. Для української мови XI–XV ст. характерні були поодинокі фемінітиви, перекладені з грецької мови (*Богородиця*, *мужелюбица*), і дещо більше сформованих за аналогією до грецьких кальок та внаслідок старослов'янського впливу (*д'клальница*, *пророчица*, *проскурница*, *черноризица*). Фемінітиви староукраїнської доби XVI–XVII ст. — це слова, мотивовані маскулінативами грецького походження (*ігуменя*, *єпископья*, *грекия*), та слова, сформовані шляхом основоскладання і суфіксації за допомогою грецьких мовних елементів (*балвохвалца*, *великомученица*, *любителница*, *нав'їтница*). Склад фемінітивів-грецизмів нового українського періоду XVIII–XIX ст. визначали слова з грецькими основами, успадковані з попередньої доби (*єретичка*, *паламарка*), синонімічні ряди вказаних слів (*черниця*, *черничка*) та поодинокі новотвори з грецькими елементами (*героїня*, *парахвіяночка*, *титариха*). У сучасній українській мові фемінітиви-грецизми поділяють на опосередковані, мотивовані грецькими основами, і безпосередні запозичення з грецької мови, з яких перші переважають (*агрономка*, *бібліоманка*, *антагоністка*, *космонавтка*, *українофілка*, *філантропка*). До грецьких кальок належать слова *амазонка*, *гетера*, *ехидна*, *мегера*, *медея*, *нерейда*, *німфа*, *сивіла*, *феміда*.

1. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови. (Нариси із словозміни і словотвору) / С.П. Бевзенко ; М-во вищ. і серед. спец. освіти УРСР, Ужгород. держ. ун-т. — Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1960. — 416 с.
2. Брус М.П. Лексико-семантичні ознаки фемінітивів української мови XVI–XVII ст. / Марія Брус // Українська історична та діалектна лексика : Зб. наук. праць. — Львів, 2003. — Вип. 4. — С. 98–105.
3. Брус М.П. Словотвірна термінологічна база фемінітивної підсистеми української мови / Марія Брус // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький національний університет; наук. ред. А.П. Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2011. — Вип. 23. — С. 17–21.
4. Брус М.П. Становлення лінгвальної категорії жіночості / Марія Брус // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. — Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнер. відділ ЦІТ, 2006. — Вип. XI–XII. — С. 39–48.
5. Брус М.П. Фемінітиви в українській мові XI–XV ст. / Марія Брус // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. — Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. — С. 28–34.
6. Брус М.П. Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій / Марія Брус // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. — Вип. 46. — Ч. I. — С. 61–69.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. — 1440 с.
8. Дзендзелівський Й. Іван Вагилевич — перший дослідник іншомовних запозичень в українській мові / Йосип Дзендзелівський // До джерел : Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Київ — Львів, 2004. — Т. I. — С. 142–172.
9. Картотека до Історичного словника українського язика Євгена Тимченка. — Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів.
10. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : Монографія / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. — К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. — 336 с.
11. Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду X–XIV ст. / Пантелеймон Ковалів ; Наукове т-во ім. Т. Шевченка. — Нью-Йорк, 1964. — Т. II : Запозичення. — 323 с.
12. Кочан І.М. Слова з міжнародними терміноелементами в сучасній українській літературній мові / І.М. Кочан // Мовознавство. — 1998. — № 6. — С. 63–66.
13. Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В. Німчук. — К. : Наук. думка, 1973. — 542 с.
14. Лексикон словеноросійський Памви Беринди / Підгот. тексту і вступ. стат. В.В. Німчука. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — 272 с.
15. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе ; пер. со втор. франц. изд., просмотр. и доп. в сотруднич. с А. Вайаном ; пер. и примеч. П.С. Кузнецова ; под ред. С.Б. Бернштейна. — 2-е изд. — М. : Прогресс, 2000. — 493 с.
16. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX — на початку XX ст. / О.Г. Муромцева. — Х. : Вища школа, 1985. — 152 с.
17. Нові слова та значення : Словник / Інститут української мови НАН України ; уклали : Л.В. Туровська, Л.М. Василькова. — К. : Довіра, 2008. — 271 с.
18. Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / Упоряд. Г.В. Болотова та ін. ; Редкол. : П.С. Сохань (відп. ред.) та ін. — К. : Наук. думка, 1989. — 392 с.
19. Пономарів О. Лексика грецького походження в українській мові / Олександр Пономарів. — К. : Просвіта, 2005. — 127 с.
20. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : в 10 т. / [гл. ред. Р.И. Аванесов]. — М. : Русский язык, 1988 — 2008.
21. Словарь української мови : у 4 т. / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко ; ред. : Л.М. Кудрявкіна, Н.М. Отрох. — надрук. з вид. 1907–1909 рр. фото-

- способом ; Нац. ак
1996 — 1997.
22. Словник староукр
Л.Л. Гумецька (гол
23. Словник українсь
Ін-т українознавс
24. Словник українсь
Наук. думка, 20
25. Словник українсь
наук УРСР, Ін-т
26. Срезневский И.И.
принт. изд. — М
27. Стишов О.А. Укр
інформації) / О.
28. Сучасний словн
О.І. Скопненко
2006. — 789 с.
29. Фасмер М. Этим
нем. и доп. О.Б
30. Tymčenko J. Ist
1932 / Jevhen T

Mariya Brus
Ivano-Frankivsk

FEMINITIVES-C

The article is devo
ian basis. It exam
Ukrainian langua
to the proportio
feminitives of ew
origin including
Ukrainian, old U

Keywords: femin

- способом; Нац. академія наук України, Ін-т української мови. — К.: Наук. думка, 1996—1997.
22. Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.: у 2-х т. / [ред. кол.: Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька (голова), І.М. Керницький]. — К.: Наук. думка, 1977—1978.
 23. Словник української мови XVI—першої половини XVII ст. — Львів: НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1994—2010.
 24. Словник української мови: у 20 т. / [голов. наук. ред. В.М. Русанівський]. — К.: Наук. думка, 2010.
 25. Словник української мови: у 11 т. / [ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін.]; Академія наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. — К.: Наук. думка, 1970—1980.
 26. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка: в 3 т. / И.И. Срезневский. — репринт. изд. — М.: Книга, 1989.
 27. Стишов О.А. Українська лексика кінця XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов. — К.: Пугач, 2005. — 388 с.
 28. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк; відп. ред. Г.П. Півторак. — К.: Вид-во «Довіра», 2006. — 789 с.
 29. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / Макс Фасмер; пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. — М.: Прогресс, 1964—1973.
 30. Тумченко Я. Istoryčnyj slovnyk ukrajins'koho jazyka. T. 1—2 (A—Ž). Charkiv—Kyjiv 1930—1932 / Jevhen Tumčenko. — München: Verlag Otto Sagner, 1985. — 947 s.

Статтю отримано 27.06.2013.

Mariya Brus

Ivano-Frankivsk

FEMINITIVES-GRETSIZMS IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article is devoted to the study of the history of feminitives of Greek origin on the Ukrainian basis. It examines the linguistic and extralinguistic factors of penetration of gretsizms into Ukrainian language vocabulary during different historical periods. Particular attention is paid to the proportion of feminitives among the gretsizms of every simultaneous cut and among feminitives of every historical age. Thoroughly analyzed the features of feminitives of Greek origin including all historical periods of the development of Ukrainian language (ancient Ukrainian, old Ukrainian, new Ukrainian and new Ukrainian).

Keywords: feminitives-gretsizms, history of Ukrainian language.